

Mo‘g‘ul davlatining tashkil topishi

Xolboyeva Sharofatxon Xomidjonovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Chingizxon , Mo‘g‘uliston davlatining ijtimoiy davlat tuzumi,xo‘jaligi, madaniyati va aholisi yoritilgan.

Kalitso‘zlar: Yasugay Bahodir, Temuchin, Rashididdin, Chingizxon, Jo‘jixon, imperiya, butparastlik, bex , Bekter.

XIII asr o‘rtalariga kelib Baykal ko‘li atrofi, hozirgi Mo‘g‘uliston hududlarida yashovchi turkiy va tungus-manjur qabilalarining ko‘pchiligi mo‘g‘ullar rahnamosi Yasugay Bahodir ta‘siriga o‘ta boshladi. Yasugayni tatarlar xavfli pistirma bilan xiyonatkorona o‘ldirishgandan keyin uning o‘g‘li Temuchin (1155-1227) mo‘g‘ulchada temir ustasi kuchi tadbirkor sarkarda bo‘ladi.

XIII asr boshida esa yana bir boshqa kuchli qabila tatarlar ustidan g‘alaba qozonadi. Mo‘g‘ullarni birlashtirish paytida Temuchin juda kuchli harbiy qo‘shin tuzadi. Temuchin juda intizomli, tarbiyali, jonkuyar, sadoqatli va jangovar harbiy tuzilmani yaratadi. Ularni boshqarishga avvalo o‘z o‘g‘illari Jo‘ji, Chig‘atoy, O‘gedey, Tuli, nufuzli xotini Burte-Fujen, safdoshi Subatoy va Jebelarga topshiradi. Qurultoyda u oliy mo‘g‘ul hukmdori Xon deb tantanali ravishda, «Chingizxon» degan faxriy nom berilgan edi. Chingiz so‘zi tarixchisi Rashididdinning yozishicha kuchli, buyuk degan ma‘noni anglatadi. Sahrodagi Qoraqum shaxrini markaziy poytaxt deb belgilaydi. Chingizxon 1203-yilda «Yasoq» qonunini e‘lon qildi. Ammo bu qonun bizgacha yetib kelmagan. «Yasoq» o‘z ichiga quyidagilarni kiritgan edi, xalqaro, shaxsiy savdo va sud huquqlari edi. Chingizxonning bolalari ya‘ni o‘g‘illari, Jo‘jixon, Chig‘atoy, O‘qtoyxon, Tulixon, Qulxon, Qoraxon, Choxur, Xarxad. Qizlari esa Xo‘jinbegi, Chechegen, Alag‘ay, Temulen, Aldun edilar. Onasi Ulun xotun, Otasi Yasugay Bahodir. Chingizxon qayerga dafn etilganini hech kim bilmaydi. Mo‘g‘uliston 800 askar mo‘g‘ul hukmdorining dafn marosimida bo‘lgan bir necha ming odamni o‘ldirganligi haqida afsonalar mavjud. Keyin askarlar o‘z joniga qasd qiladi, shunda sirni ochadigan hech kim qolmaydi.

Buyuk lashkarboshi Temuchin ya‘ni Chingizxon ham hamma qatori sirlari bor edi. Ularning ba‘zilari oddiy boshqasi juda mudhish bo‘lgan. Chingizxon o‘z akasining qotili bo‘lgan. Chingizxonning otasi qo‘shni qabilaga hujum paytida halok

bo'ladi va yetti bolani tarbiyalash, to'ydirish, parvarishlash onaning zimmasiga tushadi. To'qqiz yoshida Chingizxon ovqat ustida janjallashib o'z akasini Bekterni o'ldirib qo'yadi. Albatta bu ayanchli kechadi. Oilada yetishmovchilik oqibatida chingizxon o'z qondoshi akasini o'ldiradi. Meni fikrimcha Chingizxon juda yoshligidan tarbiyasiz holda katta bo'ladi deb o'ylayman. Chunki bu yoshida odam o'ldirishdan qo'rqmagan. Ochlikdan kelib chiqqan urush natijasida bir insonni o'limi bilan yakunlangan. Chingizxon judayam shavqatsiz hukmdor bo'lgan. Yurish paytida hatto ayollarga va yosh bolalarga ham ayovsiz o'ldirilgan. Hech kimga shavqat qilmagan. Mo'g'uliston hududi bo'yicha dunyoda 19-o'rinda turadi, ammo aholisi 2,8 mln kishini tashkil etadi. Mo'g'uliston aholisi umuman olganda aholining yarmi shaharlarda yashaydi. Mo'g'ulistonga borilsa ularni odatlaridan bu sayoxatchilarga sut, bir chimdim tuz va iliq choy bilan siylashga tayyordirlar. Orzularimdan bir qismida albatta Mo'g'ulistonga borish niyatim bor albatta.

Chingizxon 1211-yil mart oyida Kerulen daryosi otiqlardan iborat boplgan qo'shini bilan Xitoyga yo'l oladi. Mo'g'ullar Xitoyni 90 ta shahrini talon-taroj qiladi. Chingizxon 1227-yil mayida xunlar yurtiga g'arbdan kirib boradi. Mo'g'ullar judayam ko'p qabilalarni va qal'alarni vayron qiladi. Fin Syan qal'asining qamal qiladi. Mo'g'ullar haqida ko'plab malumotlar mavjud bo'lib, ular (menva) nomi ostida Xitoyning Tan sulolasi ila tilga olinadi. Xitoyni zabt etgan Chingizxon ushbu istilo bilan kifoyalaniq qolmadi. Movaraunahrdagi tinchlikni mo'g'ullarni anchadan beri o'ziga jalb qilib kelardi.

Musulmon mamlakatlarining behisob boyliklari to'g'risida afsonalar eshitib, tekin o'lja va ulkan boylikka erishamiz deb mo'g'ullar harbiy qo'shin, Chingizxon boshchiligidagi urush qilish istagida tushardi. Shubxasiz uning g'arbdagi eng yirik va kuchli qo'shnisi hamda raqibi buyuk Xorazmshox-Anushtaganiylar davlati hisoblanar edi. Mo'g'ullar judayam ayyor va puxta davlat hisoblanadi. Chingizxon shavqatsiz hukmdor bo'lib, u 40 mln kishining yostig'ini quritgan.

Ijtimoiy rivojlanishda ibtidoiy jamoa bosqichidan endi chiqa boshlagan edi. Bu qabilaning dini shaminizm bo'lgan. Tatar, karent, nayman va boshqa qabila vakillari asosiy boyligi qoramollar va yilqi bilan ham shug'ullanganlar. Tuyalar juda kam bo'ladi, u ham faqat naymanlarda bo'lgan. Otlar mo'g'ul qabilalarda ham muhim o'rin egallaydi.

Xitoy tarixchisi Xunning yozishicha «Tatarlar egar va ot ustida tuğuladi va katta bòladilar » deydi. Bunga sabab mòğul ahli birdaniga yoshligidan jangga tayorlanadilar va umrlari ovda òtadi.

Ular otda yurib ov qilar edilar. Yilqi ularga qimiz uchun sut bergan.

Mòğul ahli bir joyga kòchishda xalqa (kuren) shaklida kòchib òtishgan. Bir xalqaga ming atrofida òtov oila kirgan.

Bu xalqa yani òrtasida qabila yòlboshchisining òtovi joylashgan. Ular jamoa bilan hayot kechiradilar. Ular bir-birlarini himoya qilib ham yashardilar. Mòğul davlatining asosiy tili bu mongol edi. Dini lamaizm va tibet buddizmi. Geografik joylashuvi Markaziy Osiyoda joylashgan davlat. Iqtisodiyoti iqtisodiy faoliyat ananaviy ravishda qishloq xòjaligiga asoslangan. (Mòğuliston dunyoda jon boshiga eng kòp sigir tòğri keladigan mamlakat hisoblanadi). Sanoatda toğ-kon (kòmir, temir rudalari, mis, Qòrğoshin, oltin qazib olish) asosiy tarmoqdir. Òrmon xòjaligi va baliqchilik ham serdaromad soxa hisoblanadi.

Boshqaruv shakli saylangan monarxiya va sulolaviy monarxiyadir. Hukmdorlar unvoni Xon deb atalgan. X||| asrning ikkinchi yarmida imperiyaning yemirilishi boshlandi va 1266-yilda barham topadi. Buyuk Mòğulistonning eng yirik bòlaklari Yuan imperiyasi, Jòji ulusi (Oltin Òrda), Hulokuiylar davlati (Elxoniyalar) va Chiğatoy ulusi edi. X|V asr boshlariga kelib imperiyaning rasmiy birligi amalda mustaqil davlatlar konfederatsiyasi shaklida tiklandi.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Orlov A.S., Giorgiev V.A., Giorgieva N.G., Sivoxina T.A. Istoriya Rossii. M., Prospekt, 2001.
2. Ergashev Sh. Jahon tarixi. (yangi davr 16-18 asrlar), 1- qism. Toshkent- "Ozbekiston"-2014 yil, 525- bet. 25. Ergashev Sh, Bobomatov T. Asr : taqdirlarda aks etgan tarix. Toshkent "Ozbekiston 2013, 488 bet. Qo'shimcha manba va adabiyotlar
3. Abramova S. YU. Istoriya rabotorgovli na Verxne-Gvineyskom pobereje. M. 1966.
4. Avdeeva K.D. Vnutrennyaya kolonizatsiya i razvitie feodalizma v Anglii v XI-XIII vv.- M., 1973. 3. Alekseev M.P., Jirmunsiqiy V.M., Moqulsiqiy S.E., Smirnov A.A. Istoriya zarubejnoj literatury.- M.; 1978.
5. Altamira i Krevea R. Istoriya Ispanii. Perevod s ispanskogo. T.I. M.; 1951